United International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN: 3048-6726 (UIJMR) Impact Factor: 6.934 (SJIF)
An International Peer-Reviewed and Refereed Multidisciplinary Journal
www.uijmr.in Vol-3, Special Issue-II ,2026

अभ्युदयकविमण्डलसारथिः दाशरथिः

आचार्य पि. वरप्रसादमूर्तिः, संस्कृताचार्यः, तेलुगु & प्राच्यभाषाविभागः,
आचार्य नागार्जुनविश्वविद्यालयः, नागार्जुननगरम्, गुण्टूरु, आन्ध्रप्रदेशः

आमुखम् :

"जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम्" ।। इति ।

अथ काकिनाडनगरस्थपिठापुरराजकलाशालायां तेलुगु-हिन्दी-संस्कृतविभागैः प्रमुखतेलुगुकविपुङ्गवस्य दाशरथेः शतजयन्त्युत्सववर्षं पुरस्कृत्य 2024 वर्षस्य दिशम्बर्मासि षोडशदिनाङ्के इन्दुवासरे एकदिवसीया राष्ट्रियविद्वत्संगोष्ठी समायोज्यते इति भूयान् आनन्दावसरः समेषां तेलुगुपठितृजनानाम् । शुभे शोभनेऽवसरेऽस्मिन् कुञ्जिकाभाषणं प्रदातुं माम् आहूतवद्भ्यः कलाशालायाः प्राचार्यवर्येभ्यः डॉ. वि.वि. तिरुपाण्यम्महाशयेभ्यः धन्यवादान् समर्पयामि ।

असौ दाशरथिकविवरस्तावत् क्रिस्तोः परं 1925 तमे वर्षे तेलङ्गाणप्रान्तगते श्रीवैष्णवसंप्रदायबद्धपरिवारे लब्धजन्मा प्राथमिकपाठशालास्तरतः उन्नतपाठशालास्तरं यावत् उर्दूमाध्यमेन विद्यामधिगम्य स्वपितुः सकाशात् देवभाषां च संस्कृतमधीतवान् ।

दाशरथिकविपुङ्गवेन संप्राप्ताः पुरस्कारविशेषाः

'कवितापुष्पकम्' इत्यस्याः कवितारचनायाः कृते आन्ध्रप्रदेशसर्वकारीयसाहित्याकाडमीपुरस्कारेण, 'तिमिरन्तो समरम्' इत्यस्य कृतिविशेषस्य केन्द्रीयसाहित्याकाडमीपुरस्कारेण, 'गालिब्गीतालु' इत्यस्याः रचनायाः आन्ध्रप्रदेशसर्वकारीयैः उत्तमानुवादपुरस्कारेण च दाशरथिकविपुङ्गवः सत्कृतः । किञ्च आन्ध्रप्रदेशसर्वकारीयैः नितरां प्रतिष्ठात्मके आन्ध्रप्रदेशास्थानकविपदे अभिषिक्तः कविवरोऽयम् ।

कवितासृजनविषये दाशरथिकवितल्लजस्य उद्घोषणा -

"कान् पठितृजनान् उद्दिश्य, किं वा प्रयोजनं साधयितुं कविताः समालिख्यन्ते" इत्यस्मिन् विषये दाशरथिकविवरेण सुस्पष्टं समुद्घोषितम् अस्यां कवितायाम् -

"प्रभाताल सन्देशालनु मोसुकोच्चे
प्रत्यूषवार्ताहरुण्णि नेनु,
कान्तिसङ्केतधरुण्णि नेनु,
अन्धकारनिः शब्दारण्याललो
आरनि कागडालतो नडिचे कविनि नेनु,
नन्दनारामंलोनि मन्दारालु
सुन्दरोद्योनंलोनि गुलाबीलु
ना अतिनव्यलेखिनिकि सङ्गतालु
ना अभिनवचेतनकु प्रतीकलु
ना जातिलो चैतन्यं कलिगिंचटानिकि
ना जातिनि जागृतितो वेलिगिंचटानिकि
ब्रास्तुन्नानु कवित्वान्नि
विनिपिस्तुन्नानु कविताध्वनिनि,
कलाकौशलान्नि कापाडटं कोसं
रम्यभावाल निषातो रापाडटं कोसं
ना जीवनाडिनुण्डि कवितामधुवुनु
पिण्डि ना जातिकि अन्दिस्तानु"[1] इति ।

पौराणां हृदयेषु चैतन्यपूरणमेव स्वककवितायाः परमं लक्ष्यमिति सम्यक्तया दाशरथिः उद्घोषितवान् ।

अथ तेलुगुसाहित्यस्य आधुनिकविमर्शकाग्रणीस्तत्रभावान् डॉ.जी.वि. सुब्रह्मण्यम्महाशयस्तु एवम् अभिप्रैति "आधुनिकान्ध्रसाहित्यक्षेत्रं तु तिसृभिःधाराभिः प्रवहदासीत् । तत्रादिमा तु संप्रदायचैतन्यधारा; तद्धारायाः आदर्शनेता कविसम्राट्विश्वनाथसत्यनारायणमहाशयः व्यराजत । द्वितीयधारा तावत् सायुधविप्लवचैतन्यधारा यस्याः नायकः महाकविः श्रीश्रीमहाभागः । तृतीयधारा

तु शान्तिविप्लवचैतन्यधारा ; यस्याः अधिपतिः महाकविदाशरथिः । इति । आचार्य जी.वि. सुब्रह्मण्यम्महाशयस्य विश्लेषणम् अर्थपूर्ण भासते ।

वस्तुतस्तु दाशरथिकविपुङ्गवः शान्तिविप्लव चैतन्यरथसारथिरासीत् ।

"श्रमजीवुलमेलेञ्चि
दमननीतिनेदिरिञ्चि
अनुक्षणं पोराडे
अनेकयुवनायकुलु
आकसान एगरेसिन
विप्लवनवपताकलिवि
विजयानिकि राकलिवि"(2) इति ।

एवं कविताधाराभिः सर्वदा राष्ट्रतरुणान् प्रेरयतिस्म दाशरथिमहाकविः ।

विप्लवस्वरूपं पठितृभ्यः विशदीकरोति दाशरथिकविवरः –

"नवचैतन्यं पोंगे
युवकुलार ! मितृलार !
हिंस नेर्वकण्डि मीरु
ध्वंसं काबोकण्डि
मेधाविकसनमुनकै
मेटिकृषिनि चेयण्डि
प्रजलसमस्यलनु तेलिसि
प्रवर्तिंचदलचण्डि
एदो ओक देशंलो
एपुडो एदो अयिते
अलागे मनदेशंलो
अवालनि अनकण्डि

समसिन्दि पातदनम्
क्षणक्षणं क्रोत्तदनम्,
पातप्रपञ्चं वैपु
परुगुतीय दलचकण्डि
विप्लवमंटे मृत्युवु
विलयताण्डवं कादु,
विप्लवमंटे बाम्बुल
विकाटाट्टहासं कादु
विप्लवमंटे रक्तं
वेदजल्लटं कादर्रा !
पीन्गुल गुहलनुंडि
विप्लवालु रावरो !
प्रजलनु मेल्कोल्पालि
निजमेदो तेल्पालि,
हृदयाल्लो विप्लवालु
एदगालि" (3)

इति विप्लवे नूतनं पन्थानमाश्रित्य शान्तिं कामयते स्म। अभ्युदयो भवतु, विप्लवं वा भवतु हिंसामार्ग विना, शान्तिमार्गेण अग्रे गच्छन् विश्वश्रेयसे यतेत इति मन्यते दाशरथिकविसार्वभौमः ।

किञ्च मानवप्रगतये आलम्बनभूतं विज्ञानञ्च समाजाभिवृद्धिं साधयितुं साधनं भवेत् ।

"पिच्चिवाडु अणुवुनु आयुधंगा वाडुताडु
मञ्चिवाडु अणुवुनु नेस्तंगा मलचगलडु ।"(4) इति

इति आधुनिकविज्ञानेन उभयविधं कार्यं साधयितुं शक्यते इत्युद्बोधयति दाशरथिकविवृषभः । उन्मत्तस्तु अणुपदार्थम् आयुधरूपेणोपयुङ्क्ते; परं सज्जनस्तु अणुपदार्थं समाजहिताय प्रयुङ्कते इति उन्मत्त सज्जनयोरन्तरं सम्यक्तया ज्ञापयति कविराजः दाशरथिः ।

United International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN: 3048-6726 (UIJMR) Impact Factor: 6.934 (SJIF)
An International Peer-Reviewed and Refereed Multidisciplinary Journal
www.uijmr.in Vol-3, Special Issue-II ,2026

दाशरथिकवितासु साम्यवादः

दाशरथिकविराजस्तु सर्वदा सर्वमानवसौभ्रातृत्वम् अभिलषति स्म । अद्यतन प्रजातन्त्रे साम्यवादः कथं साधनीयः, कथम् उद्यमः प्रचालनीयः इति सुष्ठु मार्गं निर्दिशति -

"प्रजास्वाम्यमनि साम्यवादमनि
वल्लिस्तेने चालदु
वाग्दानाल्तो निनादालतो
स्वर्गं नेलकु वालदु
अस्तव्यस्त आर्थिकव्यवस्थ
मारकपोते मनिषिकि अवस्थ
आपदलेमो अन्दरिका ?
सम्पदलेमो कोन्दरिका ?
साम्यवादसाधनकोसं
श्रामिकवर्गं कदलालि
युवतीयुवकुलु ई समरंलो
नवनायकुलै निलवालि
वर्गभेदमु, निरुद्योगमु

परपीडनमु पोवालि
धनस्वाम्यमु मुर्दाबाद् ! [5] इति

साम्यवादभावाः पठितृभिः गोचरीक्रियन्ते ।

"ना पेरु प्रजाकोटि,
ना ऊरु प्रजावाटि"

इति ससन्तोषम् उद्घोषयति दाशरथिः ।

"अनादिगा सागुतोन्दि - अनन्तसंग्रामम्

अनाधुनिकी आगर्भ - श्रीनाथुनिकीमध्य ।"[6]

इति कथने एव दाशरथिकविपुङ्गवस्य साम्यवाददृक्पथं स्फुटमवगम्यते ।

श्रामिकवर्गपक्षं वहन् दाशरथिकविवृषभः "रुद्रवीण" नामिकायां कवितायाम् उद्घोषयति -

"रानुन्नदि येदि निजम् - अदि वोकटे सोषलिजम्
कलपण्डोय् बुजं बुजं - कदलण्डोय् गजं गजम्
अड्गड्गुन येडदनेत्तुरु - मड्गुलुगा विडवन्डोय्
पडिपोयिन गुडिगोडलु - विडिचिपेट्टि नडवन्डोय्"[7] इति

दाशरथिकवितासु तात्त्विकभावा :

उर्दू - पारशीभाषाध्यनप्रभावात् दाशरथिमहाशयेन विरचितायां 'रुबायी' नामिकायां कविताप्रक्रियायां तात्त्विकभावाः दृग्गोचरीक्रियन्ते । 'रुबा' इत्युक्तौ अरबीभाषायां तु 'चत्वारि' इत्यर्थः । 'रुबायी' संज्ञिकायां कविताप्रक्रियायां पंक्तिचतुष्टयं स्यात् । एतदर्थं कतिपयच्छन्दोनियमाः पालनीयाः। तत्र प्रास, अनुप्रासादिनियमाः अवश्यमनुसर्तव्याः । यथा-

"चच्चि ब्रतिकियुन्नवारु कोन्दरु कलरु
व्रतिकिचच्चिनद्विवारु एन्दरो कलरु
एन्तेन्तो वेदान्तं वल्लिंचेरु
मृतिकि जडियबोनिवारु एन्दरु कलरु ?
निर्भयंगा वच्चानु, निर्भयंगा वेलतानु
मृत्युवु नृत्यं चूपि जडिपिस्तारेन्दुकनि ?
भयमेन्दुकु ? ना इन्टिकि ने वेलतानु"
ऊपिरि पील्चिनप्पुडेमो - जननम्
ऊपिरि विडिचिनप्पुडेमो - मरणम्
जनन-मरणालमध्यलो दूरम्
क्षणम् - अन्नमाट तेलुसुकोवटं कठिनम् ।"[8] इति

इत्थं "जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः" इति भगवद्गीतावचनसारं, जीवनपरमार्थं, तात्त्विकसत्यम् अल्पैः पदैः अनल्पम् अर्थं बोधयति दाशरथिमहाकविः ।

एवं दाशरथिकवीश्वरः एकस्य वादस्य, एकस्याः एव कविताप्रक्रियायाः नेतृत्वं, प्रातिनिध्यं वा नावहत् : स्वजीवनकाले सुप्रथितासु नैकविधसाहित्यप्रक्रियासु कृतभूरिपरिश्रमः अपारं कवितावाङ्गयं सृष्टवान् ।

"इन्नि शताब्दालु प्रयाणं चेसिना
इक्कडे वुन्नाम् ई ऊरिपोलिमेरपक्कन
डार्विन् बयालजीलो परिणामालपट्टिक
पदियोजनालन्तवुन्ना
मानवुडु मानवुडय्ये कालान्नि
निर्देशिंचगल प्रदेशं कानरादु ।"(9) इति ।

एवं मानवतावादः महोन्नतवादः, विज्ञानार्जनमेव साहित्यस्य परमं लक्ष्यमिति प्राकटयत् श्रीमान् दाशरथिकृष्णमाचार्यकविमूर्धन्यः ।

उपसंहारः

"विश्वश्रेयः काव्यम्" इति आदिकविनन्नयभट्टारकस्य सूत्रं सत्यापयन् सार्वकालिकं सार्वजनीनञ्च साहित्यं तेलुगुभाषायां सृष्टवान् दाशरथिकविपुङ्गवः । स तु धन्यः तेन कविवरेण धन्येयं तेलुगुवाणी । तदुक्तं शताधिकग्रन्थकर्त्रा तत्रभवता अप्पयदीक्षितवर्येण -

"आन्ध्रत्वमान्ध्रभाषा च नाल्पस्य तपसः फलम् ।" इति ।

किञ्च

"अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः ।
यथास्मै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ।।" इति ।

United International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN: 3048-6726 (UIJMR) Impact Factor: 6.934 (SJIF)
An International Peer-Reviewed and Refereed Multidisciplinary Journal
www.uijmr.in Vol-3, Special Issue-II ,2026

परामृष्टकाव्यसूची

(1) द्र. दाशरथिः - ज्वालालेखिनि - कवितन सम्पद

(2) द्र. दाशरथिः - आलोचनालोचनालु - एर्रटि नव्वुलु

(3) द्र. दाशरथिः - आलोचनालोचनालु - येदि विप्लवम् ?

(4) द्र. दाशरथिः - आलोचनालोचनालु - अणुगीतम्

(5) द्र. दाशरथिः - आलोचनालोचनालु - भद्रतलेनि पट्टभद्रुडु

(6) द्र. दाशरथिः - रुद्रवीण - अनन्तसंग्रामम्

(7) द्र. दाशरथिः - रुद्रवीण - रानुन्नदि

(8) द्र. दाशरथिः - ज्वालालेखिनि

(9) द्र. दाशरथिः - मस्तिष्कम्लो लेबोरेटरी